

Květa Jechová

K HISTORII KOORDINAČNÍHO VÝBORU TVŮRČÍCH SVAZŮ 1968 – 1969¹

Koordinální výbor tvůrčích svazů existoval oficiálně jediný rok² mezi květnem 1968 a květnem 1969, a přesto má mimořádný význam v dějinách naší moderní kultury i v dějinách zápasu o obnovu demokratické společnosti. Jeho existence je završením autonomních tendencí, které se prosazovaly ve všech oblastech kulturní a umělecké činnosti od konce padesátých let. Zároveň je Koordinální výbor tvůrčích svazů typickým projevem Pražského jara, důkazem politické aktivity, akční schopnosti a občanské zodpovědnosti československých intelektuálů v oné dějinné chvíli. Proto si jeho principy programové i organizační, jeho činnost a konečně i způsob, jakým byl později normalizátory likvidován, zaslouží pozornost historiků.

Torzovitost pramenné základny však zatím nedovoluje podat úplný výklad. Tento příspěvek podává pouze informaci o současném stavu poznání dějin Koordinálního výboru tvůrčích svazů, naznačuje jeho místo v dobovém kontextu a také možné směry dalšího studia.

¹ Pokud neuvádím jinak, opírám se o dvě základní dokumentace:

a) Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg (dále jen Scheinfeld), Sběrka písemností Koordinálního výboru tvůrčích svazů, 1968 – 1969.

b) Dokumentace Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970 (dále jen komise vlády), výpovědi pamětníků L. Helgeho, L. Hrdinové, M. Galušky, E. Goldstückera, E. Kadlecové, E. Klose, R. Seluckého, L. Pacovského, B. Šimona. Duben – listopad 1990.

² Neoficiálně vznikl počátkem r. 1967. *Komise vlády*, sdělení L. Helgeho.

Tvůrčí svazy v období před jarem 1968.

Sociální přeměny v československé společnosti po únoru 1948 zasáhly hluboko do všech oblastí a úrovní společenského života. Radikálně se změnilo nejen postavení dřívějších majetných tříd, velké i malé buržoazie, živnostníků a zemědělců. Zásadním způsobem se změnilo také postavení inteligence, včetně inteligence tvořící v oblasti umění a kultury. Je třeba připomenout, že inteligence nebyla vůči těmto změnám rezistentní, naopak ve své většině s nimi souhlasila a dokonce se na nich aktivně podílela v přesvědčení o jejich pozitivním historickém významu. Tento postoj vyplýval z levicové orientace československé inteligence, jak se projevila již v meziválečném období a zesílila v prvních měsících po skončení druhé světové války.³

V rychlém postupu upevňování vlády komunistů po únoru 1948 byla kultura podřízena ideologii a současně byla tvůrčí inteligence ekonomicky zavázána buď přímo jako námezdně pracující u jediného zaměstnavatele – státu, nebo nepřímo prostřednictvím speciálních „převodových pák“. Nová, ostře sledovaná nakladatelská praxe a důmyslná politika stipendií a zakázek byla spojena s existencí tvůrčích svazů. Ty byly ustavovány bezprostředně po Únoru podle osvědčeného stalinského modelu. Byly organizovány stejně, se stejnou strukturou, stejnou hierarchií a měly na svém úseku stejné monopolní postavení jako organizace, z níž odvozovaly svou existenci – komunistická strana.⁴ Tak byl volný Syndikát československých spisovatelů nahrazen Svazem československých spisovatelů s předsednictvem, ústředním výborem, sekretariátem, kontrolní komisí, sjezdem. Stejně tomu bylo i v oblasti hudby, divadla, výtvarného umění apod.⁵ Výjimkou byla situace v oblasti filmu, snad z toho důvodu, že v té době neměli svůj svaz ani sovětští filmaři.

3 Bystřina, I.: Sociální stratifikace, úloha inteligence a pozice radikálních intelektuálů v přípravě a provedení Pražského jara. In: *Systémové změny*. Index 1972, s. 7 a n.

4 Liehm, A. J.: Od kultury k politice. In: *Systémové změny*, s. 165.

5 *Tamtéž*, s. 172.

Svaz filmových a televizních umělců (FITES), který vznikl o mnoho let později⁶, má zcela jiné poslání a jinou organizační strukturu. A. J. Liehm konstatuje, že Svaz filmových a televizních umělců vznikl z vnitřní potřeby a sounáležitosti těch, které sdružoval, jako první společenská organizace toho druhu uvnitř stalinismu.⁷

Od padesátých let, od smrti Stalina a zveřejnění jeho kritiky na XX. sjezdu KSSS, sílily v československé společnosti snahy revidovat chyby spojené s výstavbou socialismu. Snahy ekonomů o reformu národního hospodářství, jehož krize už nemohla být označována za „potíže růstu“, snahy historiků o pravdivý výklad nejnovějších dějin byly součástí velkého myšlenkového přerodu. V kultuře se pohyb společenského vědomí projevil navazováním kontaktů se světovým vývojem, znovuobjevováním domácích hodnot a tvůrčím rozmachem v mnoha nových tvarech a podobách.

Když po létech vzpomínal na toto období kulturního vývoje Milan Kundera, napsal se sobě vlastním smyslem pro paradox, že „ideální politický režim je diktatura v rozkladu, mašinerie útlaku funguje stále hůře a přece její samotná existence stačí udržovat napětí. Když se ohlédnu nazpátek, vidím nás neustále nespokojené a protestující, ale zároveň naplněné optimismem. Byli jsme si jisti, že národní kulturní tradice se svým skepticizmem, se svým smyslem pro realitu, se svou hluboce zakořeněnou pochybovačností je silnější než orientální politický systém, importovaný z ciziny, a dříve či později jej překoná.“⁸

Klima myšlenkové nehybnosti, ve kterém pravda byla racionální a přesně definovatelná, jedinec programově podřízen kolektivu a všechno, co přesahovalo materialistický světový názor, podezřelé a zavržením hodné, bylo narušováno téměř současně na různých úrovních. Proslulá liblická konference o díle Franze Kafky se konala v době, kdy literatura, divadlo i film se zabývaly

6 Vznikl oddělením od Svazu dramatických umělců počátkem r. 1964. *Komise vlády*, sdělení L. Helgeho.

7 Liehm, A. J.: *Od kultury k politice*, s. 172 a n.

8 Kostová, H.: *Hledání ztracené generace. Svědectví*, 1981, č. 64, s. 721.

tématem člověka ohroženého manipulací ve společnosti, která se prohlašuje za lidovou a demokratickou. V dramatickém umění se pražské inscenace Národního divadla a Divadla za branou stávaly poutním místem světových znalců. Desítky malých scén, nejrůznější divadla malých forem uváděla originální dramata, která působila nejen jako umělecký čin, ale i jako katalyzátor sociálního dění. Rozkvět absurdního divadla byl charakteristickým jevem pražského předjaří.

Mezinárodního uznání dosáhl v oněch letech český a slovenský film, ačkoliv stranické vedení podrážděně reagovalo na celou řadu filmů hraných i dokumentárních. Znárodněná kinematografie po několik let dokazovala své přednosti, svou nezávislost na diktátu trhu a možnost experimentování. Filmová „česká vlna“ byla uznávanou hodnotou a posílila i občanské sebevědomí filmových tvůrců.

Kulturní časopisy, zejména týdeníky svazu spisovatelů *Literární listy* a *Kulturní život*, se staly tribunami kritického myšlení. Ve velkých nákladech⁹ publikovaly zásadní informace a neoficiální názory, a tak se významně podílely na myšlenkovém zrání společnosti. Výrazně se proměnily v politické týdeníky, v *opinion weeklies*¹⁰, které umožňovaly dosažení vzájemné komunikace společnosti a působily jako akcelerátory politického dění.

Tvůrčí inteligence usilovala o změny i ve vlastních stavovských organizacích, o nápravu deformací a osobních křivd ve spolkovém životě, o úpravu daňové a ediční praxe, o obranu proti svévoli cenzury. V případě spisovatelské organizace došlo přitom k otevřenému konfliktu s politickou mocí. Dlouho před svoláním IV. sjezdu Československého svazu spisovatelů probíhala „zákopová válka nervů“ s vyloučením veřejnosti. Týkala se především zásahů cenzury do spisovatelských časopisů. Stranický aparát si byl vědom zejména vlivu kulturních týdeníků a snažil

9 A. J. Lichm upozornil na skutečnost, že tři čs. kulturní týdeníky – *Literární noviny*, *Kulturní život* a *Kulturní tvorba* – měly ve čtrnáctimiliónovém národně náklad 300 000 výtisků na počátku šedesátých let. Později náklad ještě stoupl. Viz c.d. *Systémové změny*, s. 66.

10 *Tamléž*, s. 50.

se udržet je plně pod svou kontrolou. Šéfredaktor Literárních novin byl zařazen do nomenklatury ÚV KSČ a ústřední výbor komunistické strany potvrdil ve funkci i členy redakce. Tak se stalo, že A. J. Liehm a Ludvík Vaculík, kteří nebyli potvrzeni, museli odejít na nucenou tvůrčí dovolenou.¹¹

Referenti ideologického oddělení ÚV KSČ, kteří byli spojkami mezi stranickým centrem a vedením spisovatelské obce, rozhodovali ve všech sporných případech cenzurní praxe. Od ledna 1967 vstoupil v platnost nový tiskový zákon, jenž právně zakotvil svévoli cenzury. Výrazně se to projevilo v počtu cenzurních zásahů v Literárních novinách. V období mezi III. a IV. sjezdem svazu spisovatelů došlo celkem k 381 zásahům:

<i>rok</i>	<i>počet zásahů</i>
1963	25
1964	124
1965	85
1966	57
1967	141 ¹²

Přitom v posledním roce vycházely Literární noviny jen 9 měsíců. Cenzurní zásahy, nazývané jemně „pozastavením“ určitého textu, byly pro čtenáře utajeny. Stránky nezůstaly „vybíleny“, ale zaplnily se jiným, nezávadným textem. Podle šéfredaktora Literárních novin byla takto pozastavena až třetina všech příspěvků.¹³

Na jaře 1967 se konflikt spisovatelských novin se stranickým vedením vyhroutil. Jiří Hendrych, tajemník ÚV KSČ pověřený řízením kultury, prohlásil, že Literární noviny nabývají charakter opozičního listu a ultimativně stanovil: když v této věci neudělá pořádek spisovatelský sjezd, zasáhne centrum přes hlavy spisovatelů.¹⁴

11 Hamšík, D.: *Spisovatelé a moc*. Praha, Československý spisovatel 1969, s. 11.

12 *Tamtéž*, s. 172.

13 *Tamtéž*.

14 *Tamtéž*, s. 180.

Jednání IV. sjezdu Československého svazu spisovatelů v červnu 1967, zejména diskusní příspěvky Ivana Klímy, Antonína J. Liehma, Václava Havla a Ludvíka Vaculíka vyvolaly zlobnou reakci stranického vedení. Rozpoutalo rozsáhlé represe, zakázalo zveřejnit diskusní vystoupení, teprve po dlouhých jednáních byl publikován pouze text závěrečného usnesení sjezdu.¹⁵

Literární noviny byly zastaveny. Proti Ivanu Klímovi, Pavlu Kohoutovi, A. J. Liehmovi a Ludvíku Vaculíkovi bylo zahájeno kárné stranické řízení za „protistranické vystoupení“. Jan Procházka nesměl zastávat funkci předsedy svazu, do které byl sjezdem řádně zvolen, a ústřednímu výboru svazu nebylo dovoleno vytvořit své předsednictvo.

Byla rozpoutávána další kampaň proti inteligenci. Zvláštní vnitrostranická informace kvalifikovala spisovatelskou revoltu jako akt inspirovaný z nepřátelské ciziny. Na plenárním zasedání ÚV KSČ v září 1967 bylo záporné hodnocení spisovatelského sjezdu akceptováno, ze strany byli vyloučeni Klíma, Liehm a Vaculík. Pavlu Kohoutovi byla udělena stranická důtka a proti Milanu Kunderovi zahájeno disciplinární řízení. Jan Procházka byl zbaven funkce kandidáta ÚV KSČ, byl potrestán i celý spisovatelský svaz tím, že jeho orgán Literární noviny byly jako platforma protisocialistické opozice z rukou svazu spisovatelů převedeny do sféry ministerstva kultury.¹⁶

Politika centra, která chtěla represemi udržet svazové organizace v roli převodových pák totalitní moci, však nemohla být v této chvíli úspěšná. Arogance moci, hluchá ke kritice a tvrdá v jejím potlačování, opozici zaktivizovala.

Představitelé tvůrčích svazů začali koordinovat svůj postup zcela spontánně a z počátku jen ve společných stavovských

15 Rezoluce obsahovala i zmínku o cenzuře:

„Protože IV. sjezd čs. spisovatelů nesohlasí se současnou praxí tiskového dohledu, ukládá ÚV ČSSS účastnit se tvůrčím způsobem na zhodnocení zkušeností z prvního období od platnosti tiskového zákona tak, aby působení cenzury bylo omezeno pouze na otázky obrany státu“. – Tak se stalo, že poprvé za ta léta fungování cenzury se čtenář čs. tisku dověděl o její existenci, byť jen z pouhé jedné věty...“. Hamšík, D.: *c.d.*, str. 89.

16 *Tamtéž*, s. 34.

záležitostech. První poradou, které se zúčastnilo vždy několik zástupců ústředního výboru jednotlivých svazů, sezval Adolf Hoffmeister z vedení svazu výtvarných umělců do svého bytu počátkem roku 1967. Jednání se zúčastnili zástupci svazů architektů, divadelních a rozhlasových umělců, filmových a televizních umělců, spisovatelů a hudebních skladatelů. V průběhu roku se uskutečnilo několik dalších setkání, pokaždé na půdě jiného svazu. Předsedajícím byl vždy zástupce hostitelské organizace. Spontánně tak vznikl konzultační orgán tvůrčích svazů, bez pokynů centra, bez pevné organizační struktury. Jednotlivé ústřední výbory tvůrčích svazů delegovaly k jednání své zástupce podle toho, jaké problémy byly na programu, jaké byly časové možnosti účastníků apod. Proto nelze dost dobře sestavit univerzální seznam jeho účastníků.

K prvnímu oficiálnímu jednání pozval Koordinační výbor tvůrčích svazů ministr kultury Karel Hoffmann v prosinci 1967. Stalo se tak bezprostředně po skončení první části kontroverzního zasedání pléna ÚV KSČ. Ministr, který byl zároveň členem předsednictva ústředního výboru komunistické strany, sondoval situaci v kulturní obci. Zjišťoval materiální požadavky, hovořil o perspektivách hmotného zajištění, ale dostalo se mu překvapivé odpovědi: Tvůrčí svazy nechtěly v této chvíli jednat o dílčích konkrétních potřebách, ale požadovaly informace o průběhu jednání ve vrcholném orgánu politické moci. To byl ovšem požadavek, který ministr splnit nemohl.¹⁷

S netrpělivostí očekávali představitelé tvůrčích svazů politické změny. Pocit nesnesitelnosti dosavadních poměrů byl všeobecný. Nejen ekonomické a politické, ale i etické příčiny vedly k Pražskému jaru. Na pořadu dne byla mravní obroda občanství a tvůrčí svazy byly při tom.

Od ledna do srpna 1968

Odstoupení Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka Komunistické strany Československa a nástup Alexandra Dub-

¹⁷ *Komise vlády*, sdělení L. Helgeho.

čeka do nejvyšší funkce byly pro politicky citlivé vrstvy společnosti zřetelným znamením obratu k novému politickému kursu.¹⁸ Představitelé tvůrčí inteligence reagovali rychle a pozitivně. 11. ledna poslali představitelé Svazu československých spisovatelů Alexandru Dubčekovi blahopřejný dopis, ve kterém vyjádřili přesvědčení, že s jeho nástupem dojde k obrodě strany a že strana má dost sil k regeneraci.¹⁹ 19. ledna odeslali pozdravný dopis představitelé architektů.²⁰ Svaz divadelních a rozhlasových umělců v dopisu z 1. února podpořil obrodné tendence v komunistické straně a připojil pětistránkovou přílohu s podrobným rozbohem kritického stavu ve své oblasti.²¹ 9. února odeslali gratulaci prvnímu tajemníkovi představitelé Svazu skladatelů a zároveň ho požádali o přijetí, aby jej mohli informovat o problémech hudebního života. Svaz filmových a televizních umělců ve svém dopise z 22. ledna vedle gratulace a vyjádření naprosté podpory žádal, aby vedení komunistické strany v zájmu obnovení důvěry odstranilo zákazy, které brání promítání nových hraných i dokumentárních filmů. V dopise byl uveden i jejich seznam.²² V únoru pak FITES pozval Alexandra Dubčeka na jednání svého ústředního výboru.

Ve chvíli, kdy povolil cenzurní dohled stranického aparátu, začaly hromadné sdělovací prostředky ovlivňovat politické dění. Je pozoruhodné, jak pohotově tehdy tisk reagoval, a jak se jazyk publicistiky stal obsažným a sdělným. Jazyk, který se v padesátých letech stal nástrojem odcizení, procházel očistným procesem obnovování významů.

Mezi obyvatelstvem i uvnitř komunistické strany přetrvávala však dlouhou dobu fixovaná nedůvěra vůči inteligenci. Aparáty

18 Pro poměry uvnitř vládnoucí strany je charakteristické, že většina ústředního výboru předpokládala, že jde jen o výměnu nepopulárního politika za přijatelnější osobnost. *Komise vlády*, sdělení L. Hrdinové.

19 *Archiv ÚV KSČ*, fond 07/5/7/66.

20 *Tamtéž*.

21 *Tamtéž*.

22 *Tamtéž*. Jednalo se o filmy: *Sedmikrásky* (V. Chytilová), *O slavnosti a hostech* (J. Němec), *Porota* (P. Kohout). Z krátkých filmů šlo o filmy: *Problém č. 1*, *Moravská Hellas*, *Osudy a Generace bez pomníku*.

ještě ze setrvačnosti organizují protestní prohlášení dělnictva, tentokrát proti vystoupení studentů ze strahovských kolejí. Průlomem do stereotypu manipulace dělnickým míněním byla veřejná schůze dělníků a představitelů inteligence v pražském závodě ČKD Vysočany 15. února 1968. Na podnět úřadujícího předsedy spisovatelského svazu Eduarda Goldstückerera přišli mezi dělníky spisovatelé, novináři a filmaři. V napjatém ovzduší nedůvěry vystoupili Elmar Klos, Jiří Lederer, Eduard Goldstücker a další. Tato první veřejná názorová konfrontace přispěla k vzájemnému porozumění. Od té doby se přímá setkání inteligence s dělnickou veřejností stala běžnou praxí Pražského jara.²³

Rozhodující význam v procesu obrody společnosti měly hromadné sdělovací prostředky. Přinášely podněty, přispívaly k integraci společenského pohybu, ale domnívám se, že nebyly vlastními iniciátory obrodného hnutí. Když obnovené „Literárky“ v březnu 1968 začaly publikovat diskusní příspěvky ze IV. sjezdu svazu spisovatelů, nepůsobily v nové společenské situaci nijak provokativně. Vždyť skutečnost už zatím ukázala, že moc není schopna přijmout žádné argumenty, že ji přesvědčí „jen neúspěch, opakovaný neúspěch, když chce podnikat po staru“. Zpochybnění vedoucí úlohy komunistické strany ve společnosti, které bylo v době spisovatelského sjezdu tak odvážným činem, bylo publikováno zhruba měsíc po tom, co je vyslovil jako konkrétní návrh Jaroslav Šabata na jednání předsednictva ÚV KSČ. Filipika Ivana Klímy proti zvůli cenzury byla zveřejněna sice ještě v době platnosti platného tiskového zákona, ale za zcela jiné cenzurní praxe.

K politickému zrání veřejnosti také významně přispívaly publicistické pořady rozhlasu a televize. Diskusní večer pražské mládeže se známými osobnostmi Pražského jara 20. března ve Sjezdovém paláci se díky televiznímu přenosu stal událostí celostátního významu. Publicistický film „Porota“, který připravil Pavel Kohout v r. 1966, vypovídal v době svého vzniku tak směle o politických neduzích společnosti, že nesměl být nikdy promí-

23 *Komise vlády*, sdělení E. Goldstückerera.

tán. Při své premiéře 18. března 1968 však už nikoho příliš nepřekvapil.

Pohyb veřejného mínění byl rychlý, mnohem rychlejší než změny uvnitř vládnoucí strany a jejího aparátu. Akční program KSČ, připravovaný od ledna a přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ v dubnu 1968, nebyl v dané chvíli mobilizujícím dokumentem, ale jen uznáním očekávaných změn.

Zvláštní pozornost badatelů by zasloužila příprava a přijetí Akčního programu pro oblast kultury. Zatím víme, že prací na koncepci kulturního programu se zabýval Eduard Goldstücker²⁴, pravděpodobně s širším aktivem spolupracovníků. Víme také, že ideologická komise ÚV KSČ, která od r. 1958 odpovídala za řízení celé ideologické oblasti, nebyla autorsky odpovědná za Akční program a že v březnu 1968 ukončila svoji činnost.²⁵

Představitelé tvůrčích svazů se v oněch dnech osobně angažovali pro obrodny proces ve společnosti uvnitř svých stavovských organizací i na veřejnosti. Bylo by však zkreslením skutečnosti, kdyby prudký společenský pohyb Pražského jara byl vykládán jako následek podněcování ze strany inteligence. V důsledku své profesionální orientace byla inteligence ovšem nejlépe připravena artikulovat naléhavé požadavky doby, ale s každým dalším týdnem otevřené společenské komunikace se zřetelně aktivizovaly další vrstvy společnosti. Když v dopise Alexandru Dubčekovi, datovaném 26. března 1968, vyjádřili představitelé tvůrčích svazů naprostou podporu reformním proudům uvnitř KSČ a ohradili se proti vměšování ze zahraničí, o které se pokusili zástupci pěti spojeneckých států na schůzce v Drážďanech, byl jejich projev jen jedním z celé laviny obdobných prohlášení nejrůznějších organizací i jednotlivců.²⁶

Zápas o hlubokou reformu společnosti, o uskutečnění projektu demokratického socialismu, vedl k zásadní diferenciaci společnosti. Antagonistické fronty se v jarních měsících formovaly stále zřetelněji. Dělicí čára nebyla vymezena příslušností k ně-

24 *Tamtéž.*

25 *Archiv ÚV KSČ, fond Ideologická komise.*

26 *Archiv ÚV KSČ, fond 07/5/7/66.*

jaké politické straně nebo jiné organizaci. Ani reformní komunisté nebyli jednotni, ale představovali širokou škálu politických názorů. Nebyly jednotny ani tvůrčí svazy. V některých případech se jejich diference projeví i v organizačním členění. Stojí za povšimnutí, že na první plenární schůzi Svazu čs. spisovatelů, která se po IV. sjezdu konala koncem března 1968, vznikl Kruh nezávislých spisovatelů, členů a kandidátů ČSSS, kteří nebyli členy KSČ.

Pro všechny typy reformátorů a všechny druhy opozice byla společná zásada svobody informací jako nezastupitelného nástroje pro vytváření demokratické společnosti. A právě proti této vymoženosti Pražského jara se rozhodly vystoupit konzervativní síly v centrálních aparátech. Na květnovém plénu ÚV KSČ se rozpoutala celá kampaň, směřující k omezení publicistických pořadů v rozhlase a televizi a k omezení svobodné publicistiky vůbec.

V této situaci se oficiálně ustavil Koordinační výbor tvůrčích svazů jako pracovní orgán, sloužící k výměně zkušeností a informací mezi jednotlivými svazy a sjednocující úsilí při řešení zásadních společných otázek, a to především problémů občanské společnosti, obrany prvních vymožeností demokratizace a jejího zákonného upevnění.

V dopise ze dne 15. května oznámili zástupci Koordinačního výboru tvůrčích svazů Alexandru Dubčekovi²⁷, že „komunisté i nestraníci v tvůrčích svazech sledují s velkými sympatiemi všechny pozitivní kroky, které od lednového pléna komunistická strana učinila. Nechtějí však být pouhými pozorovateli, ale aktivními účastníky“. Ohradili se proti kritice hromadných sdělovacích prostředků, ptali se na význam jednání československých představitelů v Moskvě, žádali zveřejnění komuniké z porady vedoucích tajemníků KSČ a přijetí zástupců tvůrčích svazů u prvního tajemníka ÚV KSČ. Toto první oficiální prohlášení koordinačního výboru podepsali E. Goldstücker za ČSSS, J. Balvín za Svaz dramatických umělců, A. Hoffmeister za Svaz výtvarných umělců, V. Neumann za Svaz

27 *Tamtéž.*

skladatelů, F. Kautský za Svaz novinářů, L. Helge za Svaz televizních a filmových umělců, J. Kroupa za přípravný výbor Svazu vědeckých pracovníků, J. Gočár za Svaz architektů.

Od svého vzniku zaujal koordinační výbor jednoznačné politické stanovisko, vycházející z přesvědčení, že účast na správě věcí veřejných je základním a samozřejmým právem občana. Otázky politické byly hlavním objektem zájmu i praktické činnosti výboru. Jeho organizační struktura a způsob činnosti byly naprosto jedinečné, dokonale přizpůsobené potřebám dané situace. Hlavním znakem organizace byla dobrovolnost. Bez složitého mechanismu, bez výkonného aparátu, pouze s dobrovolnými funkcionáři vyvíjel energickou činnost. Nebyl nadřazen tvůrčím svazům, ani za ně nerozhodoval. Pracoval na principu konzultací a dohod o společném postupu. Přitom však konzultace a dohadování nepředpokládaly nutnost názorové jednoty. Byla respektována zásada, že názorová diferenciacie není překážkou společné akce. Plnění přijatých závazků bylo dobrovolné a nepodléhalo nátlakovým sankcím. V nejexponovanějším období, kdy funkci předsedy Koordinačního výboru tvůrčích svazů zastával Ladislav Helge a funkci tajemníka Ludvík Pacovský, byla zachována naprostá otevřenost v jednání a zároveň trpělivá snaha o vzájemné pochopení stanovisek. Výbor se tak ve specifické situaci stal nástrojem horizontální kooperace příznačné pro občanskou společnost. Představitelé inteligence si byli vědomi, že ve chvíli, kdy se občané logicky správně dezintegrují podle svých svobodných zájmů, dosud manipulovaně spoutávaných, vzniká potřeba integrovat kulturní frontu.²⁸

Koordinační výbor se do srpna sešel asi desetkrát. V té době vznikaly obdobné výbory i v jiných místech: v Bratislavě, Brně, Plzni, Ostravě.²⁹

Koordinační výbor důsledně obhajoval prostor pro svobodu myšlení a projevu. Zvlášť významné je jeho provolání k manifestu „2000 slov“. Obhajovalo jeho pozitivní význam, odsuzovalo

²⁸ *Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů*, 1968, č. 4.(dále jen *Bulletin*). Scheinfeld.

²⁹ *Tamtéž*.

hysterickou kampaň, nervozitu a rozpoutávání mocenského i psychického nátlaku proti stoupencům reforem. V provolání se konstatovalo, že kampaň proti manifestu je nebezpečným nástupem konzervativních sil, že vážně ohrožuje demokratický vývoj. Politický význam stanoviska tvůrčích svazů spočívá v tom, že se neztotožňuje se zveřejněným negativním postojem předsednictva ÚV KSČ, a v tom, že bylo zveřejněno v pravý čas, když zahájily jednání konference delegátů stranických organizací v okresech.³⁰

Představitelé tvůrčích svazů své rozhodnutí vstoupit na politickou scénu doložili i tím, že oficiálně požádali o přijetí do Národní fronty. Národní fronta se v těchto týdnech za vedení Františka Kriegla stávala otevřenou platformou veřejného dění. Předpokládalo se, že prostřednictvím Národní fronty se tvůrčí svazy zúčastní voleb do zastupitelských sborů. Do ústředního výboru NF byl delegován nejdříve Miroslav Holub, později byl vystřídán Ludvíkem Pacovským.

Koordinační výbor tvůrčích svazů podporoval otevřeně a energicky progresivní vedení KSČ, zejména když bylo ohrožováno ultimativním postupem spojenců, ale distancoval se od něho, kdykoli se vzdalovalo zájmům veřejnosti a hledalo cesty k manipulaci s informacemi a veřejným míněním. Byl loajální opozicí, vytvářel zdravé napětí v politickém ovzduší, nepřijímal však přitom metody profesionální politiky. Tyto znaky nátlakové skupiny se ještě výrazněji projeví po srpnové intervenci.

Po srpnu

Zážitek srpnové invaze byl osudový. „Nebylo to jen tradiční utužení po uvolnění,“ napsal později Václav Havel³¹, „bylo to něco víc: konec jedné éry, rozpad jednoho duchovního klimatu, hluboký mentální zlom. Zhroutil se celý dosavadní svět... postoj nezúčastněného a pobaveného pozorovatele byl najednou tomu všemu jaksi neadekvátní, přežitý.“

³⁰ Scheinfeld, *cit. sb.*

³¹ *Tamtéž.*

V prvních hodinách a dnech po invazi došlo skutečně k obrovskému vzepětí aktivity v celé společnosti, i když existovaly určité rozdíly v postojích různých skupin obyvatel. „Nejhůře reagovali věřící komunisté,“ napsal Jiří Lederer. „Jako by se cítili osobně uraženi a poníženi celou tou velkolepou vojenskou akcí, největší v Evropě po druhé světové válce... Lidé, kteří neměli s komunistickou stranou nikdy nic společného, se chovali mnohem klidněji a důstojněji.“³²

V této chvíli se koordinační výbor osvědčil jako nejvýznamnější orgán kulturní fronty. Od jedenadvacátého srpna se scházel pravidelně, téměř denně, vždy za účasti zástupců všech svazů a fakticky nahrazoval činnost okupací ochromených svazových aparátů. V prvních dnech, kdy prostory ostatních tvůrčích svazů byly obsazeny okupačními vojsky, sídlil v pražském Filmovém klubu na Národní třídě.

Na podnět svazu spisovatelů přijal koordinační výbor ostré odmítavé stanovisko k okupaci Československa. Navázal styk s ústavními orgány, Národním shromážděním, ministerstvem kultury a předsednictvem vlády a zajišťoval informovanost tvůrčích svazů o nejdůležitějších událostech. K nim patřil především mimořádný sjezd KSČ. V tehdejší situaci to nebyla záležitost jedné, i když vládnoucí strany. Šlo o zásadní událost, která se dotýkala celé společnosti: šlo o oficiální odmítnutí vojenského zásahu, o důkaz legality obrodného procesu, o potvrzení demokratických principů Pražského jara. Právě zásluhou kulturní fronty – novinářů, rozhlasových a televizních pracovníků – se tento sjezd stal důležitým momentem obecného odporu proti okupantům.

Naléhavým požadavkem doby bylo zabránit dezinformacím. Šířily se neověřené zprávy o hromadném odchodu kulturních pracovníků z Československa. Koordinací výbor k tomu vydal zvláštní „Prohlášení vědců, novinářů a umělců“, datované 31. srpna 1968. Pravilo se v něm, že místo umělců, novinářů a vědců je ve vlasti a varovalo před vytvářením atmosféry beznaděje. Koordinací výbor podnikl v tomto smyslu i další kroky. K in-

³² Lederer, J.: *Touhy a iluze II*. Toronto, Sixty-eight Publishers 1988, s.8-.

formování československých občanů, které invaze zastihla v zahraničí, vyslal dvakrát delegaci do Vídně.³³

Jeho zahraniční aktivita směřovala také do zemí, které se podílely na invazi. V dopisech vědeckým a kulturním organizacím i významným osobnostem je Koordinační výbor vyzýval, aby pomohly osvětlit tragický omyl, k němuž došlo vojenským zásahem. Později zaslal do Sovětského svazu protestní dopis proti odsouzení sedmi sovětských občanů,³⁴ kteří na Rudém náměstí manifestačně projeví svůj nesouhlas se vstupem vojsk do Československa.

Ačkoli budovy rozhlasu a televize, stejně jako místnosti tvůrčích svazů, budovy nakladatelství a redakce hlavních novin byly obsazeny okupačními vojsky, ačkoli okupanti měli vlastní rozhlasovou stanici, rozšiřovali letáky a později i periodické *Zprávy*, nepodařilo se jim zvrátit postoj československé veřejnosti. Odpor proti okupaci byl všeobecný, vynalézavý a přes mírnost použitých prostředků velmi aktivní. Jiří Lederer to vystihl slovy: „A jako bychom teprve v těch hodinách a dnech po invazi narovnávali páteř ohnutou třicet let, plných třicet let... To je jediný čas, kdy jsme byli skutečnými pány situace, nutili ty mocné k ústupkům a rozmanitým manévřům.“³⁵

Koordinační výbor tvůrčích svazů se zejména díky nasazení pracovníků v hromadných sdělovacích prostředcích stal skutečnou politickou silou, kterou vzali na vědomí i ústavní činitelé. Krátce po návratu z Moskvy přijali jeho padesátičlennou delegaci i prezident republiky a předseda vlády. Jednání, kterému byl přítomen také ministr kultury Miroslav Galuška, trvalo téměř tři hodiny, v situaci, kdy Pražský hrad byl ještě obklíčen Sovětskou armádou. Prezident republiky a ministerský předseda informovali zástupce kulturní fronty o současné situaci, o podmínkách, které vznikly vstupem cizích vojsk a o nutnosti normalizace jako předpokladu jejich postupného odchodu. Ujiš-

33 V delegacích do Vídně byli L. Pacovský, J. Lederer, J. Balvín – viz Scheinfeld, *cit. sb.*

34 *Bulletin*, 1968, č. 1.

35 Lederer, J.: *c.d. Touhy bez iluzí*, s. 20.

tovali, že je zachován a postupně bude rozšiřován prostor pro uskutečňování Akčního programu.

Představitelé kulturní fronty vyslovili podporu těmto snahám, ale zároveň upozornili na překážky, které brání obnově normálního kulturního života. Hlavním smyslem jejich vystoupení bylo získat záruky, že novináři a další pracovníci, kteří se v prvních dnech okupace tak silně angažovali za zachování státní suverenity a politické kontinuity, nebudou žádným způsobem postihováni.

Ministerský předseda a ministr kultury pak podali vysvětlení „mimořádných a dočasných opatření, především ve sféře hromadných sdělovacích prostředků“. Zdůraznili, že tato opatření nemají vést k tupé cenzuře předlednového typu.³⁶

Přes všechna ujištění však cenzura začala těžce doléhat nejprve na rozhlasovou a televizní publicistiku, vzápětí i na ostatní sdělovací prostředky. Vznikl Úřad pro tisk a informace, který už 3. září vydal první omezující pokyny. O deset dní později schválilo Národní shromáždění zákony omezující svobodu tisku a shromažďování.³⁷ Pracovníci kultury a jejich organizace se stali terčem útoků tisku „spřátelených zemí“, k němuž se postupně připojovaly i hlasy domácích kolaborantů.

Během září se ukázalo, že ústup od politické linie Pražského jara není přechodný. V této souvislosti byla zvláště dramatická schůze vlády na počátku října, které se zúčastnil i Gustáv Husák. V ostrém vystoupení zaútočil na své kolegy, že neplní zodpovědně závazky moskevského protokolu. Vzápětí po tomto jednání podalo demisi několik ministrů, mezi nimi i ministři školství a kultury.³⁸

V nové situaci hájil koordinační výbor nejen svobodu projevu, ale také ty, kteří byli pro tyto zásady pronásledováni. Na základě moskevského protokolu, který nebyl zveřejněn, byli z vedení rozhlasu a televize odvoláni Zdeněk Hejzlar a Jiří Pelikán. Proti inteligenci a kulturní frontě jako celku byla rozpoutána dezint-

36 *Bulletin*, 1968, č. 4.

37 Scheinfeld, *cit. sb.*

38 *Komise vlády*, výpověď M. Galušky.

formační kampaň.³⁹ Jiří Brabec ji charakterizoval takto: „Mluví se o tom, že desítky intelektuálů již mají sbaleny kufry a až dokončí své provokace, beztak utečou na Západ, z čehož plyne, že když je dnes vyhodíme, samozřejmě zejména z tisku, rozhlasu a televize, nic se nestane, jen urychlíme proces.“⁴⁰

Dobové dokumenty i svědectví pamětníků vypovídají o tom, že veřejnost s rostoucími obavami sledovala postupující rozklad odporu. Ještě koncem srpna se lidem zdálo, „že zdaleka není všechno ztraceno... to nebyly iluze, to bylo reálné z jednoho základního a rozhodujícího důvodu: to nebyl jen pocit lidí, že se dá něco dělat, lidé něco dělali, lidé tehdy zápasili o to, co chtěli,“ dosvědčuje Jiří Lederer.⁴¹

Vedení státu a komunistické strany se však o tuto aktivitu neopřelo, naopak, bálo se jí, omezovalo ji a postupně se stále více podřizovalo požadavkům Moskvy. Bez diskuse v Národním shromáždění a bez komentáře sdělovacích prostředků byla schválena smlouva o pobytu sovětských vojsk. Padesáté výročí československé samostatnosti proběhlo bez veřejných akcí, ojedinelé demonstrace byly rozeznány oddíly bezpečnosti. Většina obyvatel nechtěla provokovat střetnutí s cizí mocí a nechtěla ztížit postavení vedoucích politiků.

Kreml zatím začal rozkládat reformní stranické a státní vedení. Nejdříve museli odejít z funkcí František Kriegel, předseda Národní fronty, a Josef Pavel, ministr vnitra. Organizátoři občanských iniciativ a novináři byli dalšími na řadě.⁴² V této situaci měla historický význam výzva, kterou vydali čeští spisovatelé. Na shromáždění 31. října v Praze za předsednictví Jaroslava Seiferta se důrazně postavili za demokratický proces, označovaný jako Pražské jaro: „...polednový kurs nevnutila zemi hrstka dobrodruhů. Průzkumy veřejného mínění, rozbory ekonomiky i otřesné skutečnosti padesátých let svědčí o tom, že

39 Jednalo se především o pracovníky rozhlasu a televize L. Daneše, Z. Dvořákovou, K. Kyncl, K. Moučkovou, V. Toska, K. Wintra, V. Škutinu a další.

40 Brabec, J.: *Politika*, 1968, č. 1.

41 Lederer, J.: *c.d. Touhy bez iluzí*, s. 30-1.

42 *Bulletin*, 1968, č. 3.

byl-li socialismus v Československu ohrožen, pak před lednem...“⁴³ Spisovatelé ve svém prohlášení podmínili svoji podporu vedení státu tím, že zachová věrnost demokratizačnímu procesu: „Národ nepřestane být vděčen politikům, kteří ho zastupovali v srpnových dnech... odvrátili nesmyslné krveprolití. Avšak také oni nesmějí nikdy zapomenout národu, že jim svou fantastickou disciplínou a nevidanou podporou vytvořil předpoklad, aby vůbec mohli jednat. Takový národ má právo žádat své politiky, aby jeho při vedli dál, aby ... neprohráli jeho budoucnost. Skutečná tragédie Československa by začala tehdy, kdyby z demokratizačního procesu zbyl pouhý název.“⁴⁴

Součástí provolání spisovatelů byl také závazek vzájemné solidarity: „Kdyby se jediný český nebo slovenský umělec, vědec nebo novinář, ať pobývá kdekoli, stal obětí perzekuce, pronásledování nebo trestního stíhání pro své názory a pro své dílo, považovali by to všichni podepsaní za útok proti celé československé kulturní obci a svůj nesouhlas by kolektivně projevíli způsobem, který by účinně posloužil boji o opětovné zjednání práva.“ Jednání spisovatelského aktivu se sympatiemi sledovala veřejnost, reagovali na ně studenti i dělníci.

Další střetnutí reformních a dogmatických sil se očekávalo na plenárním zasedání ÚV KSČ, které bylo svoláno na 14.–17. listopadu. Vysokoškolská studenti ve spolupráci s dělnictvem chystali stávky na podporu demokratického programu polednové politiky, tvůrčí svazy rozeslaly ještě před zahájením stranického pléna dopisy představitelům inteligence ve vrcholném orgánu strany s výzvou, aby hájili reformní politiku, aby odmítli cizí zasahování do vnitřních záležitostí a aby se zasadili o vyloučení těch členů ústředního výboru, kteří se svým konzervativním postojem rozešli s vůlí lidu a už nikoho nezastupují.⁴⁵

Dosud neznáme všechny podrobnosti o jednání listopadového pléna. Jisté však je, že ačkoli jeho usnesení připravovali stoupeni reformního proudu⁴⁶, ačkoli většina ústředního výboru

43 *Tamtéž*.

44 *Tamtéž*.

45 *Bulletin*, 1968, č.4.

ještě – naposled – podpořila Alexandra Dubčeka, výsledky zasedání byly tristní. Rezoluce vyvolala ve veřejnosti silné zklamání, protože byla křiklavým ústupem od polednové politiky. Přímou odpovědí studentů bylo vyhlášení stávků.⁴⁷ Koordinační výbor tvůrčích svazů svolal k současné politické situaci poradů, které se měly zúčastnit celé ústřední výbory všech tvůrčích svazů.

Porady, která se konala 22. listopadu ve Slovanském domě, se také zúčastnili zástupci Československé akademie věd, zástupci odborového svazu umění a kultury, Evžen Erban jako předseda ÚV Národní fronty, předseda kulturního výboru Národního shromáždění Alois Poledňák a vedoucí oddělení kultury v sekretariátu ÚV KSČ Karel Kostroun. Bylo to mimořádné shromáždění nejen svým počtem a jedinečností reprezentace, ale i tím, že se nesešlo na pokyn shora, ale bylo výrazem spontánní aktivity tvůrčích svazů a občanské angažovanosti každého účastníka.

Jednání zahájil národní umělec Jaroslav Seifert. S úvodním referátem vystoupil předseda Koordinačního výboru tvůrčích svazů Ladislav Helge. Konstatoval, že závěry posledního pléna ústředního výboru KSČ sice naznačují jistý prostor pro pozitivní rozvíjení některých prvků polednového období, je však nebezpečí, že se slova dostanou do rozporu s politickou praxí. Uvedl příklady kabinetní politiky, kdy se prováděly kádrové zásahy ve sdělovacích prostředcích bez konzultací s tvůrčími svazy, příklady potlačování svobody tisku, zejména zastavení časopisů *Reportér*, *Politika*, *Kulturní život* a další. Připomněl, že je zakázáno polemizovat s útoky v tisku spojeneckých zemí, že se rozšiřují nelegální *Zprávy*, vydávané velitelstvím Střední skupiny sovětských vojsk, které nepokrytě útočí proti polednovému vývoji. Helgeho projev končil výzvou, adresovanou stranickému

46 *Komise vlády*, výpověď B. Šimona.

47 Pro studenty byla rezoluce listopadového pléna naprostým zklamáním, nejvíce je pobouřilo, jak vedoucí činitelé rezignovali na „předsrpnové cíle“. V životopisné studii o Janu Palachovi připomíná Jiří Lederer, jak velký význam přikládal Jan Palach studentské stávce jako přímé odpovědi na selhání stranického vedení. Lederer, J.: *Jan Palach*. Praha 1990, s. 61-3.

a státnímu vedení, aby se nikoli slovy, ale skutky postavilo za demokratický program.⁴⁸

Naplněný sál Slovanského domu vyslechl celkem 27 diskusních příspěvků. Bohumil Hrabal zaujal přítomné příměrem, jak se postupným ukrajováním z vymožeností polednového vývoje dostáváme do situace, kdy nám zbude na hambalku jen motouzek. Třetí v pořadí vystoupil Jiří Lederer. Po letech pak vzpomínal, že to bylo jediné vystoupení onoho bouřlivého roku, které si předem v noci napsal. Připravil se s velkým vnitřním zaujetím a stejně vzrušeně svůj projev přednesl.⁴⁹ Referát, který uvádíme v příloze, vyniká nad ostatní prohlášení oněch dnů zejména svým historickým nadhledem, odhaluje hlubokou souvislost Pražského jara s jinými, již dříve potlačenými pokusy o reformu socialismu, odmítá taktizování s hesly Akčního programu. Víc než ostatní diskutující si Jiří Lederer byl vědom, jak tragická je situace národa, ale viděl jeho šanci v kultuře. Kultura humanizující politiky i veřejnost, uchovávací vědomí souvislostí s hlavními myšlenkovými proudy moderního světa je silou, stojící proti pesimismu, skepsi a beznaději.

S postupem jednání bylo stále zřejmější, že závěrečné usnesení představitelů kulturní obce se bude ostře odlišovat od rezoluce stranického pléna. Ve snaze zabránit otevřené roztržce⁵⁰ padl návrh přerušit jednání a vyslat delegaci k rozhovorům s vedoucími státníky. Tak došlo k památnému jednání asi 25 zástupců tvůrčích svazů s představiteli státu v budově předsednictva vlády. Pamětníci zaznamenali unavený, ale emocionálně přesvědčivý projev Alexandra Dubčeka a velmi otevřené racionální vystoupení premiéra Černíka. „Bylo cítit,“ uvádí přímý účastník jednání, „že chápou všechny naše obavy, které sami měli také... slíbili, že budou odstraněny všechny represivní kro-

48 *Bulletin*, 1968, č. 4.

49 Ledererův projev byl rozmnožen ještě v průběhu porady a její účastníci si jej odnášeli, nebyl však označen autor textu. Takový neoznačený cyklostylový dokument se zachoval také v dokumentaci v Scheinfeldu. Publikován byl pod jménem Jan Blahoslav v exilových *Listech*, I, 1971, č. 4., s. 21 a n.

50 Byl to Karel Kostroun, kdo se snažil, aby se v osobním jednání s představiteli vedení státu a komunistické strany předešlo otevřenému konfliktu.

ky proti tisku, rozhlasu a televizi, a že znovu bude vycházet týdeník Reportér... Všechno bylo poznamenáno jedním: tlakem mravnosti na politiku. My jsme jako představitelé kultury vystupovali z mravních pozic. Politiku jsme poměřovali svědomím.“⁵¹

Jednání pléna tvůrčích svazů a zástupců ostatních kulturních činitelů pokračovalo ve Slovanském domě znovu 26. listopadu. Delegace⁵² je podrobně informovala o besedě s vedoucími představiteli strany a státu.

Stanovisko, přijaté jako usnesení, se svým tónem poněkud liší od původního návrhu, který byl účastníkům jednání rozdán 22. listopadu. Neustupuje však v ničem z jeho zásad. Zdůrazňuje se v něm, jaké nebezpečí plyne z kabinetní politiky, z omezování informací a z potlačování projevů kritického myšlení. „Jediné skutečné reálné východisko pro naše národy vidíme v nekompromisním a účinném vyjadřování vůle většiny, protože to je jediný možný prostředek působení na politiku, a tím i na osud země.“⁵³

Představitelé kulturní obce zaslali svá stanoviska ve formě dopisů předsedovi Národního shromáždění Josefu Smrkovskému, předsedovi ústředního výboru NF Evženu Erbanovi, předsedovi vlády Oldřichu Černíkovi a prvnímu tajemníkovi KSČ Alexandru Dubčekovi.

Ke Gustávu Husákovi vyslalo shromáždění delegaci, aby mu v osobním rozhovoru vysvětlila stanoviska kulturní a vědecké fronty a upozornila jej, že jeho vystoupení na listopadovém zasedání ÚV KSČ je pro ně nepřijatelné.⁵⁴ Další delegaci⁵⁵ vyslalo shromáždění k návštěvě bývalého předsedy Národní fronty Františka Kriegla, aby mu vyslovila poděkování za dosavadní

51 Lederer, J.: *c.d. Touhy bez iluzí*, s. 41-2.

52 Složení delegace: Koordinační výbor tvůrčích svazů, návrhová komise tohoto shromáždění, zástupci slovenských kulturních a vědeckých pracovníků a Václav Havel – takto je zaznamenána v zápise prvního dne jednání 22. listopadu 1968. *Scheinfeld*.

53 *Scheinfeld*, zápis ze závěrečného jednání 26. listopadu 1968.

54 Šlo o Husákův výrok o tom, že v dějinách strany známe dvě závažné deformace: deformaci padesátých let a deformaci z jara 1968.

55 V delegaci byli L. Helge, Jiří Lederer, Felix Vodička, Jiřina Bohdalová.

práci a zároveň jej ujistila, že ho zahrnuje do všeobecné dohody o solidaritě.

Tvůrčí svazy po listopadovém aktivu rozvinuly širokou veřejnou činnost zejména mezi dělníky na závodech, mezi mládeží a stávkujícími studenty. Zatím se všude ještě hovořilo otevřeně a beze strachu. Jiří Lederer ve svých pamětech charakterizuje toto období jako důležitou etapu pro formování pozdějšího disentu: „...stavěli jsme si určitá a pevná měřítka pro sebe samé, pro své postoje, pro svou činnost v budoucích letech. Cítil jsem později sám na sobě, jak na mne působilo to, co jsem říkal právě na podzim '68. Musel jsem se v sedmdesátých letech podle toho chovat – abych obstál sám před sebou, před svým svědomím.“⁵⁶

I když ve zbývajícím čase koordinační výbor nepodnikal žádné velké akce, vykonal mnoho pro upevnění kontaktů s dělníky. Podle usnesení pléna kulturních pracovníků podporoval zakládání podnikových rad pracujících, které již před 21. srpnem byly důležitou komponentou demokratizačního procesu a základnou pro iniciativu dělníků a ostatních pracujících. Požadoval urychlené přijetí zákonů, které by postavení podnikových rad stabilizovaly. V prosinci jednali představitelé koordinačního výboru o společném postupu s Federací lokomotivních čet. Těsné pracovní kontakty byly navázány s organizacemi studentů a s dalšími mládežnickými organizacemi. Přitom koordinační výbor jednal podle zásady, že není třeba vytvářet žádné „platformy“, ale že je nutná vzájemná informovanost, koordinace, a tam, kde to obě strany uznají za nutné, i společný postup.

Na přelomu roku při bilancování činnosti uplynulých devíti měsíců vyvstala otázka, jak se osvědčila dosavadní organizace i taktický postup koordinačního výboru. Bilance zřejmě dopadla uspokojivě, protože k žádným organizačním ani personálním změnám nedošlo. Zástupci koordinačního výboru jednali s představiteli vlády, jednotlivých ministerstev a s Národní frontou o tom, aby se personální otázky neřešily bez dohody s tvůrčími svazy, aby zástupci kulturní fronty byli delegováni do nově vytvářených zastupitelských orgánů České republiky apod. Na

56 Lederer, J.: *c.d. Touhy bez iluzí*, s. 42.

pozadí všeobecné apatie a rezignace však koordinační výbor ztrácel svoji politickou pozici.

Smrt Jana Palacha ještě jednou vyburcovala systematicky „uklidňovaný“ národ. Manifestační průvod při jeho pohřbu byl poslední velkou veřejnou akcí zklamaného a skeptického lidu.

S postupující normalizací se ukazovalo stále zřetelněji, že další činnost Koordinačního výboru tvůrčích svazů by znamenala popření zásad, z nichž vzešel. A tak bezprostředně po nástupu Gustáva Husáka do funkce prvního tajemníka KSČ došlo k poslednímu setkání zástupců všech sdružených kulturních organizací. Bylo již zřejmé, že tvůrčí svazy budou v nejbližších dnech rekonstituovány nebo prostě rozpuštěny či nahrazeny jinými. „Vznikla myšlenka,“ vzpomíná později Václav Havel, „že když jsme tu naposled takto všichni pospolu, měli bychom sepsat a podepsat něco jako svoji závěť či odkaz národu, totiž nějaký manifest, v němž bychom řekli, že se své pravdy nevzdáváme, ať se bude dít cokoliv. Měl to být manifest závažný, sugestivní, ba snad přímo historický.“⁵⁷

Poslední zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů se k jednání takového manifestu sešlo 22. května 1969, přesně po půl roce od minulého zasedání, ve Filmovém klubu v Praze. Ačkoli za tu dobu došlo v politickém vývoji země k závažným negativním změnám, ve stanoviscích představitelů kulturní obce nedošlo k zásadnímu obratu. Shromáždění bylo zahájeno přečtením dopisu národního umělce Jaroslava Seiferta, který původně měl shromáždění předsedat. Omluvil svoji nepřítomnost, zaviněnou nemocí, a vysvětlil svoje stanovisko k roli spisovatelů a pracovníků kultury vůbec. Vrátil se k myšlence, kterou kdysi vyslovil na II. sjezdu československých spisovatelů, že v našem národě spisovatelé plní úlohu národního svědomí. V roce 1969 je však

57 Havel, V.: *Dálkový výslech*. Rozmluvy, 1989, s. 128.

Václav Havel byl tehdy zvolen do tříčlenné skupiny, která měla připravit návrh prohlášení. K tomu v cit. díle, s. 129 uvádí, že ve chvíli, kdy se svými přáteli koncipoval zmíněný – závažný – manifest, stačil doběhnout do sousední výstavní síně a na vernisáži přítele malíře vystoupit s dadaistickým programem. Po kládá tuto nahodilou paralelitu za symbolický znak tehdejší situace. – Viz příloha č. 2.

situace odlišná: „Český lid ... nemá již nikterak zapotřebí, aby mu kdokoliv substituoval jeho svědomí, které v poslední době osvědčil a dokonce stejně výrazně jako čeští spisovatelé... V nynější situaci je potřebí právě pracovat na poli kultury... Nevyhleditelná potřeba kultury poutá... umělce a vědce s celým národem.“⁵⁸

Koordinační výbor pak předložil zprávu o činnosti. Konstatoval v ní, že snaha výboru o informovanost a o možnost předkládat alternativní návrhy se v uplynulém období nesetkávala s porozuměním stranického a státního aparátu. Naopak, byla rozpoutána ideologická kampaň, skandalizování, denunce a šíření polopравd o úloze kulturní fronty. To přivedlo koordinační výbor k závěru, že nemůže brát spoluodpovědnost za opatření, ke kterým v nedávné době došlo, neboť útok proti svobodě slova je útokem proti celé kultuře.⁵⁹

K oficiální kulturní politice se vyslovili kriticky i další řečníci, mezi nimi Miroslav Holub za Svaz českých vědeckých pracovníků, Jiří Šotola za Svaz českých spisovatelů, Otomar Krejča za Svaz českých divadelních a rozhlasových umělců, Jiří Krejčík za Svaz českých filmových a televizních umělců, Arnošt Paderlík za Svaz českých výtvarných umělců a řada dalších.

V manifestu, který shromáždění na závěr přijalo, byl zdůrazněn význam kultury pro národ a nezbytnost svobody pro uměleckou tvorbu, pro šíření a trvání kultury. Česká kulturní obec zakončila své prohlášení slibem: „Můžeme být umlčeni. Nemůžeme však být nikdy donuceni k tomu, abychom vyslovili cokoli, co si nemyslíme. Můžeme být připraveni o svobodu projevu. Nikdo nám však nemůže vzít svobodu ducha, jasnost vědomí a důstojnost. Rozum zůstává dál mírou činů a čest a věrnost mírou lidí.“⁶⁰

Tímto shromážděním byla důstojně uzavřena činnost Koordinačního výboru tvůrčích svazů. Význam shromáždění si uvědo-

58 Materiály ze společného zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů. 22. květen 1969, s. 5.

59 *Tamtéž*, s. 7.

60 *Tamtéž*, s. 3. – Viz příloha č. 2.

movali nejen jeho účastníci, ale i jeho odpůrci. Později, v době čistek, byla i pouhá účast na něm hodnocena jako důvod k perzekuci.

V následujících měsících postoupil proces normalizace do jednotlivých svazů. Nejdříve cestou zákulisních machinací, zastrahování a difamací byla provedena rekonstituce svazu novinářů. Sjezdy dalších tvůrčích organizací probíhaly podle obdobného scénáře. Nastala doba demoralizace, otrávených osobních vztahů a strachu. I když ještě existovaly některé organizace, které hrály pozitivní roli v demokratizačním procesu, ztrácely od léta 1969 smysl své existence. Závěrečná schůze ústředních výborů tvůrčích svazů se konala v pravý čas. V nastávající temné době nesli břemeno odpovědnosti jednotlivci a nikoli organizace. Nikoli petice s tisíci podpisy nebo masové demonstrace, ale statečný postoj každého jednotlivého člověka byl pro tuto dobu nejvhodnějším způsobem boje.⁶¹

Koordinační výbor tvůrčích svazů patří k typickým jevům Pražského jara nejen svým programem, nejen svými činy, ale již svou organizační strukturou. Právě ona spontánní aktivita lidí, kteří se spojují k politické akci, je znamením regenerace občanské společnosti. Obnovování horizontální struktury ve společnosti znamená rozbíjení stalinské pyramidy moci.⁶² Zejména vazby mezi organizacemi kulturní fronty, inteligence a dělnictva patří vedle zrušení cenzury k nejdůležitějším společenským vymoženostem československého reformního procesu konce 60. let.

61 „Přemocť v sobě strach, to je vlastně první vítězství jednotlivce nad diktaturou. Opravdu na první místo zápasu o naši budoucnost kladu morální postoj jednotlivců, jejich vnitřní sílu a odolnost.“ Lederer, J.: *c.d. Touhy bez iluzí*, s. 211.

62 Liehm, A. J.: *Od kultury k politice*, s. 159-82.

Příloha č. 1

**Diskusní příspěvek Jiřího Lederera
na shromáždění tvůrčích svazů
ve Slovanském domě v Praze 22. listopadu 1968**

Soudím, že 21. srpen nebyl omylem. Nebyl nedorozuměním. Nebyl výsledkem dezinformací. 21. srpen má svou tvrdou logiku, opřenou o uspořádání věcí v tom společenství, jemuž se říká socialistický tábor. Základním a rozhodujícím činitelem tohoto tábora je Sovětský svaz, jedna ze supervelmocí. Socialistický tábor je vnitřně uspořádán podle potřeb a zájmů této supervelmoci. Nástrojem uplatňování těchto potřeb a zájmů je známý organizační princip – demokratický centralismus. Podle něho – jak se dosud prakticovalo – o všem se rozhoduje v určitém centru. A toto rozhodnutí se dává vždy k souhlasnému potvrzení míst mimo centrum.

Takto pojatý princip byl nejdřív vyzkoušen a zaveden v jedné zemi. Pravděpodobně tam sehrál významnou roli v procesu integrace mnohonárodního státu, v němž byly hluboké rozdíly národnostní, vzdělanostní, sociální a jiné. A po druhé světové válce byl takřka automaticky tento organizační princip rozšířen na celou oblast takzvaného socialistického tábora. Protože se tento systém vedení a řízení rodil a propracovával v období Stalina, říká se mu stručně stalinismus. Nebo: stalinský model socialismu. Základním předpokladem plného uplatnění stalinismu ve vztazích mezi centrální velmocí a ostatními částicemi socialistického tábora byla likvidace teze o národní cestě k socialismu. Nechuť Jugoslávie podřídit se tomuto základnímu požadavku stalinismu vedla k její exkomunikaci. Budeme-li sledovat vývoj vztahů mezi Jugoslávií a Sovětským svazem, zjistíme, že ideologické obviňování Jugoslávie z revizionismu je přímo závislé na její podpoře národní cesty k socialismu u jiných částic socialistického tábora.

Stalinismus vyžaduje kázeň mezi centrem a periferními oblastmi socialistického tábora. A podmínkou této kázně je disciplína uvnitř každé oblasti. Je to vyzkoušené hierarchické uspořádání vztahů. Je to uzavřený systém hodnot. Socialistický

tábor – schematicky znázorněno – má podobu obrovské pyramidy, složené z jedné veliké a několika menších pyramid. Na vrcholu té obrovské pyramidy stojí mocenské centrum určujícího a rozhodujícího faktoru socialistického tábora – vedení Komunistické strany Sovětského svazu. I když jsou dávno zrušeny různé mezinárodní organizace, fakticky existuje podřízenost malých pyramid tomu hlavnímu mocenskému centru. Každá malá pyramida má svůj vrcholek – vedení komunistické strany té které oblasti. Toto vedení má mít uspořádánu svou oblast podle principu demokratického centralismu tak, aby mohlo rozhodovat a tedy i odpovídat za všechny úseky společenského života – politiku, hospodářství, kulturu, tisk, za všechno.

Jedině tak může být tento systém zcela uzavřený. Jedině tak může spolehlivě fungovat. Jedna pyramida zapadá do druhé, vzájemně se podpírají a vytvářejí obrovskou pyramidu socialistického tábora. Takový je zájem a taková je potřeba vrcholu této pyramidy.

20. sjezd v roce 1956 celou složitou a přitom jednoduchou pyramidou pořádně zahýbal. Ale neotřásl základním principem vzájemných vazeb. A kdekoli došlo k pokusu o narušení vazeb, volala se tato oblast okamžitě k pořádku – někdy prostředky vojenskými (to je historie maďarská), jindy prostředky politickými (to je historie polská). Dříve či později všude došlo k plnému respektování základního principu stalinského modelu socialismu. Takové jsou zájmy a potřeby Sovětského svazu, jak vidí své historické poslání ve světě. – Ještě bych dodal: 20. sjezd přesto zanechal na stalinismu stopy. Zbavil ho nejkřiklavějších nehumánností. Máme od té doby co činit se stalinismem poněkud zhumanizovaným. Nejdřív v Sovětském svazu. Po něm v ostatních oblastech.

Polednový vývoj v Československu šel dál. Rozrušoval vazby uvnitř té naší malé pyramidy. Různé oblasti společenského života dosahovaly dost vysokého stupně svobodného konání. Tisk dokonce způsobil, že začalo odehrávat samostatnou politickou roli samo veřejné mínění. Z lidí se stávali opravdoví svobodní občané. To právě byla největší rána stalinskému modelu socialismu. V Československu se začala rozpadat kamenná podoba pyramidy. A když se přiblížilo datum komunistického sjezdu,

který by konstituoval rozrušení stalinismu a nastolení pluralitní socialistické společnosti (jak ji známe z programu italských komunistů), přišel logický zásah: 21. srpen.

Vývoj v Československu se srazil se zájmy a potřebami Sovětského svazu. A protože byly vyčerpány všechny politické prostředky k zastavení tohoto vývoje, daly se armády na pochod. Když se dívám na naše předsrpnové úvahy o tom, že k něčemu podobnému nemůže dojít, protože by to těžce poškodilo zájmy socialismu ve světě a protože by to mělo nenapravitelné důsledky v mezinárodním komunistickém hnutí, vidím, jak málo jsme studovali logiku polského a maďarského vývoje v roce 1956. Jak stále jsme žili v iluzi, že snad tam na vrcholu té obrovské pyramidy se rozhoduje internacionálně v tom prapůvodním významu slova, že se rozhoduje v zájmu socialistické revoluce ve světě, zatímco rok 1956 už jasně dokázal, že rozhodujícím elementem jsou zájmy velmocenské. Všechna politika a všechna ideologie je těmto zájmům podřízena a fakticky podle nich se vytváří. Z těchto zdrojů se zrodila nová teorie o suverenitě. Z těchto zdrojů se zrodila ideologická zesměšňování socialismu s lidskou tvář, zesměšňování demokratického socialismu nebo humanistického socialismu. Říká se na naši adresu, že socialismus nepotřebuje žádných přívlastků, protože socialismus je jen jeden. Tím se dává všem heretikům na vědomí, že buď budete respektovat potřeby takzvaného socialistického tábora – a to v poslední instanci znamená – potřeby Sovětského svazu, a vrátíte se při vnitřním uspořádání společnosti k osvědčené struktuře stalinismu, nebo budete dál zrádci, odpadlíky, revizionisty.

Chci tím říci jen jedno: 21. srpen přišel proto, aby i v Československu opět nastal osvědčený pořádek. A tento pořádek, to znamená restalinizaci. Takový je smysl vojenské akce, politických tlaků a celé mašinérie ideologického bombardování. Podle mého soudu žádný jiný smysl 21. srpen nemá, než učinit z této země opět pevnou, do přesného místa složenou pyramidu – aby mohla ona velká pyramida pevně stát jako monolit – bez ohledu na cítění, myšlení, touhy a přání miliónů lidí, vytvářejících různé národy a žijících uvnitř kamenné pyramidy. Bez ohledu na ně – proto jsou občanské svobody vydávány za antisocialismus. Za ideologickou diverzi.

Osudový mechanismus tohoto kusu světa žene naši zemi zpět ke stalinismu. Rozum, který si uvědomuje hnací sílu onoho mechanismu, člověka přivádí k černým vizím příštích let. Ale rozum vždycky člověka dovádí k pesimismu, protože mu obvykle odkrývá síly, které stojí proti němu. Ale člověk není jen rozum. Je to též touha, touha po svobodě. A vůle – mocný zdroj optimismu, protože zárodek činů.

Co tedy dnes dělat, když se z nás chce opět zformovat pyramidka. Přehlízíme-li uplynulé půldruhé století našich dějin – od prvních náznaků obrození po dnešek – zdá se mi, že ta otázka nikdy nebyla tak obtížná, jako je nyní.

Derou se mi slova o tom, co nechceme – ta konečně jsou nahromaděna v mnoha dopisech, rezolucích, prohlášeních. Víme, co nechceme. Víme to my, kteří jsme se tady sešli. Vědí to lidé v továrnách, v ústavech, na vesnicích, ve školách.

Ale co vlastně chceme? Aby to chtění ovšem nebylo fanfaronské, ale reálné, smysluplné, počítající s realitami dnešního světa, v němž nám jest žít. A počítající s realitami našeho národního ústrojenství, jak se v posledních dvou stoletích uhnětlo. Může se nám to nelíbit – ale jsme drobní lidé, drobných činů. Naše území už dávno není arénou pro předvádění hrdinských kousků. Můžeme říkat „bohužel“, ale náрек neproměníme ve východisko.

Hlavní slovo bude mít kultura. Ne poprvé v naší historii se opět stane nejdůležitějším politikotvorným faktorem – chápu-li politiku v nejširším smyslu slova, nikoli pouze jako bezprostřední působení na mechanismus moci. Jen kultura je schopna zachovat nás takové, jací chceme být. Jen kultura má možnost zůstat doménou svobodného myšlení a projevování se. Kultura nikoli obrozenecky omezená a obrozenecky snaživá. Jen ona může stupňovat ono mravní i politické vítězství proti vojenské přemoci z poslední dekády srpna. Kultura humanizující politiky i veřejnost, rozbíjející jejich náklonnost k zápecnictví a fatalismu, uchovávací vědomí souvislostí s hlavními myšlenkovými proudy moderního světa, otevírající perspektivy bezohlednou smělostí tvůrčích činů, originalitou myšlenek a čistotou citů. To je ta alternativní síla, stojící v oponentuře vůči pesimismu, skepsi, beznaději. Jen ta je mocna způsobit, aby v politicích a státnících zůstal pocit odpovědnosti vůči vlastním občanům

silnější než pocit vázanosti k někomu za tradičními hranicemi naší země.

Vědci, umělci a novináři jsou dnes – ať chtějí nebo nechtějí – hlavní nadějí našich občanů. Každá beseda s nimi – v dílnách, v laboratořích, v posluchárnách – to znovu a znovu naléhavě připomíná.

Měli bychom s beraní tvrdohlavostí vytvářet socialistickou společnost, která by prosperovala ekonomicky i politicky i mravně – aby lidé neměli pocit, že jsou zadrženi v kamenné pyramidě. Měli bychom i v nové situaci s beraní tvrdohlavostí pokračovat v pokusu o socialismus s lidskou tváří, o socialismus, který není kasárenským dvorem, ale nejvhodnějším prostorem pro svobodné občany. Nikoli uzavření do vlastních hradeb, ale teoreticky i prakticky spjati s celým mezinárodním socialistickým hnutím. To je naše právo i povinnost. Nebudeme vystupovat v roli spasitele, ale neměli bychom se vzdát úlohy experimentátora a průkopníka.

Kdybychom si řekli: Vše je ztraceno, tak skutečně vše je ztraceno. Kdybychom si řekli: Nedá se nic dělat – tak skutečně se nedá nic dělat.

Ale z našich tradic nevyplývá pasivita, rezignace, oddání se osudu. Po Bílé hoře se zdálo, že se už z toho nevzpamatujeme. Po Mnichovu taky nebylo dobře. A nejsme jediný národ, který zápasí s přesilou. Peršané ve své mnohasetleté historii byli několikrát převálcováni – a nakonec svou kulturou vždycky přemohli mnohokrát silnějšího přemohitele.

Svět není jednou provždy daný – to se jen zdá ve chvílích úzkosti po střetnutí s obrovitou silou. Jakmile si však začneme všimnout, že není na světě neomezené síly – začíná se blýskat na časy! A tehdy se začne probouzet naše vůle, ten zdroj činného optimismu.

*Příloha č. 2***Provolání českých umělců, vědců,
publicistů a kulturních pracovníků
z 22. května 1969**

Říkáme především sami sobě, s čím stojí a padá věda, umění a novinářství a co my, vědci, umělci a novináři, chceme dělat a hájit. Patříme ke vzdělanému národu, s nímž nás nerozlučně, tak jako mateřský jazyk, spojují společná práce a dějiny. Proto se obracíme i ke svým spoluobčanům, abychom je ujistili, že s nimi sdílíme starost o svobodu a osud i smysl socialismu.

Posláním kultury je poznávat a tvořit, přinášet užitek a radost. K tomuto se hlásíme za okolností příznivých i nepříznivých. Ze zkušenosti víme, že kultura je krví národa a že tělo s přiškrcenými tepnami umírá. Hledáme pravdu, poznané pravdě neodporujeme, službu pravdě považujeme za své poslání.

Hledat pravdu a dobývat pravdu a v jejím světle žít znamená pro nás hledat a dobývat svobodu. Pravda a svoboda jsou pro nás nerozlučně spjatý. Svobodu nemůže nikdo udělovat, není to dar, je to úkol.

Žádná doba nedává nikomu nic zadarmo, svoboda tvůrčího projevu, badatelská nezávislost i volnost veřejného mínění musely být vždy znovu dobývány. Součástí našeho poslání bylo, je a bude zdolávat překážky, které nám kladou mocenské zájmy i lidská zaslepenost. Čím větší jsou tyto překážky, tím větší je i mravní náročnost našeho postavení.

Dnes jsou omezována základní kulturní práva, kultuře jsou upírány možnosti, které už dávno považovala za vybojované a jsou jí vnucovány falešné cíle. Jsme svědky překrucování událostí minulých i přítomných. Znovu a beze studu se vynořují lidé, kteří v uplynulých dobách neprokázali věrnost, ale ochotu přizpůsobování, neprokázali schopnost, nýbrž odbornou nedostatečnost, nesloužili pravdě, nýbrž mocným lidem.

Není ohrožena jen kultura. Popřením svobody projevu jsou ohrožena všechna lidská práva a všechny občanské svobody. Jestliže se správa veřejných věcí má zase dostat do rukou lidí, kteří dlouhá léta nedovedli řešit politické a hospodářské úkoly

země, nevidíme žádnou záruku pro důstojnost a jistotu života dalších generací. Slyšíme, že věda, umění a novinářství patří státu a že je má ovládat. Ale tak, jako půda patří rolníkům a továrny dělníkům, patří noviny čtenářům, rozhlas posluchačům, film a televize divákům, věda a umění všem lidem, kteří je potřebují. Kultura není majetkem státu, kultura je majetkem lidí.

Tato chvíle nás těžce zkouší a zkouší i naši odvahu, pevnost a rozum. V této zkoušce chceme obstát se ctí před svým svědomím, před svými spoluobčany i před zkoumavým a bezohledným pohledem našich dětí.

Zásahy proti kultuře se stupňují. Budeme jim čelit, jak jsme nejlépe schopni. Naše svazy vědců, umělců a novinářů – pokud v jejich čele budou stát řádně zvolení představitelé – se už nikdy nepropůjčí k tomu, aby potlačovaly hodnoty, které mají chránit. Nikdo z nás nezradí své kolegy a tím ani sebe.

Můžeme být umlčeni. Nemůžeme však být nikdy donuceni k tomu, abychom vyslovili cokoliv, co si nemyslíme. Můžeme být připraveni o svobodu projevu. Nikdo nám však nemůže vzít svobodu ducha, jasnost vědomí a důstojnost. Rozum zůstává dál mírou činů a čest a věrnost mírou lidí.

Česká kulturní obec je věrná a zůstane věrná svým myšlenkám a všemu tomu, k čemu dospěla v pravdě a poznání, svému jazyku, svým národním tradicím a svému lidu. A protože chce jako dosud tvořit, bude hájit své poslání a rozvíjet kulturní hodnoty podle svého svědomí, navzdory nepřízni doby.

Toto prohlašujeme veřejně a důrazně.

*Čs. středisko nezávislé literatury,
Scheinfeld-Schwarzenberg, Sb. 1968 – 1969.*